

SUVREMENI MIGRACIJSKI PROCESI I NJIHOV ODRAZ NA HRVATSKU

Globalni pogled na međunarodne migracije

Vlado ŠAKIĆ

Međunarodne migracije danas se drže jednom od središnjih dimenzija globalizacije. Veliki pokreti stanovništva u prošlim stoljećima mijenjali su ne samo demografske slike iseljenih i useljenih područja nego su bitno, ponekad i presudno, utjecali na povijesna, kulturna i socijalna događanja. Tri su golema migracijska vala tome osobito pridonijela. Prvi se odnosi na razdoblje od 15. do 18. stoljeća kada se naseljavao američki kontinent, drugi od 18. stoljeća do početka Drugog svjetskog rata, kad su se oblikovale nove države na američkom i australskom kontinentu, a treći na razdoblje od 1965. do danas. Prva dva vala povijesni su valovi, a treći se odnosi na suvremena migracijska kretanja koja bitno određuju suvremene globalizacijske procese te u odnosu na prva dva imaju niz posebnosti koje su posljedica svjetskih događanja u Drugom svjetskom ratu i drugoj polovini dvadesetog stoljeća.

Razdoblje naseljavanja američkog i australskog kontinenta razdoblje je stogodišnjih borbi doseljenika iz cijeloga tadašnjeg svijeta, posebice iz Europe, za preživljavanje i bolji život od onoga koji su imali u domicilnim sredinama. U tim borbama gotovo je istrijebljeno ili potpuno asimilirano sve zatečeno domorodačko pučanstvo, čime se civilizacijski okvir naseljenih područja potpuno promijenio, a naseljeničke skupine određivale budućnost novih kontinenata.

Drugi globalni migracijski val događao se između 1820. i 1914. Glavna karakteristika tog vala na svjetskoj razini jest njegova jednosmjernost između dva dijela svijeta koji se danas ubrajaju u najrazvijenije, to jest iz Europe prema Americi i Oceaniji. U tom razdoblju, nazvanom u svjetskoj migracijskoj literaturi »prvim globalnim stoljećem«, iz Europe je u Ameriku iselilo oko 50 milijuna ljudi, od kojih 30 milijuna individualno, a u Australiju i Novi Zeland dodatnih 3,5 milijuna. Taj se val stabilizirao tek oko 1930. godine kada je zavladao tzv. velika depresija u SAD-u, a useljenička politika u zemljama prijma postala restriktivnijom. Uz Europljane, u tom razdoblju u iste zemlje prijma iselio se i velik broj migranata iz nerazvijenih zemalja, posebice Kine i Indije.

Taj migracijski val prouzročio je i u zemljama prijma i u zemljama iseljenja znatne promjene, napose gospodarske. Na primjer, u Argentini je između 1870.

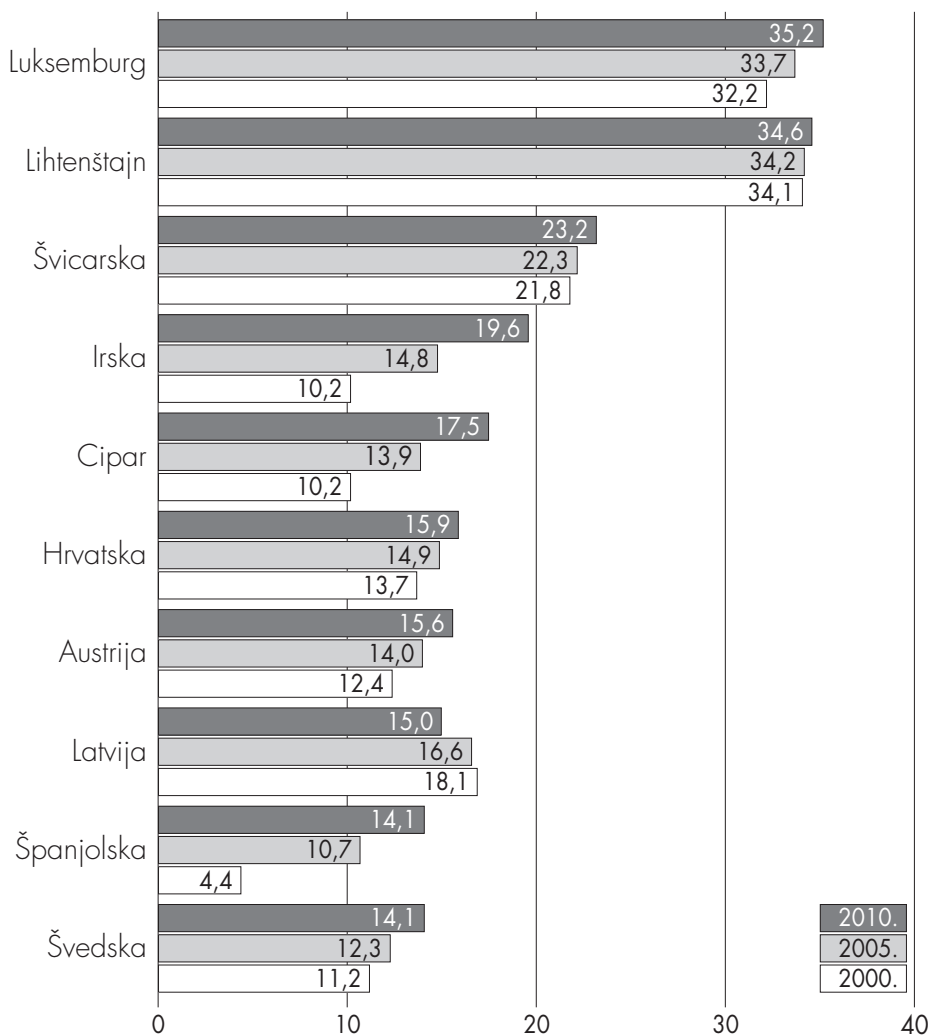
i 1910. pučanstvo poraslo za 60%, a radnička populacija za 90%. S druge strane Europa je izgubila 11% ukupne i 13% radničke populacije, s pojedinačnim primjerima Irske i Italije koje su izgubile više od 30% radničke populacije. Taj val je na svjetskoj razini, između zapadne Europe, SAD-a, Južne i Srednje Amerike, Australije i Novog Zelanda stvorio tzv. veliku atlantsku ekonomiju.

Treći globalni migracijski val započeo je šezdesetih godina dvadesetog stoljeća i traje do danas. U razdoblju od 1965. do 2000. apsolutni broj migranata na svjetskoj razini se udvostručio iako je relativni udio ostao stabilnim zbog udvostručenja ukupne svjetske populacije. Radi jasnijeg uvida u taj val, koji u suvremenim globalnim uvjetima i integracijama ima znatan odraz na gospodarska, politička i kulturna zbivanja u mnogim zemljama svijeta, u tablici 1. prikazani su apsolutni i relativni pokazatelji tog migracijskoga kretanja u odnosu prema svjetskoj populaciji i procijenjeno je stanje do 2050. godine.

Tablica 1. — Međunarodni migranti s obzirom na regiju prijma od 1960. do 2000. godine, izraženo u milijunima. (Izvor: UN, Opći trendovi migrantskog udjela, Revizija 2003.)

Regije	1960.	1970.	1980.	1990.	2000.
Svijet	75,9	81,5	99,8	154,0	174,9
Razvijene zemlje	32,1	38,3	47,7	89,7	110,3
Razvijene zemlje osim SSSR-a	29,1	35,2	44,5	59,3	80,8
Zemlje u razvoju	43,8	43,2	52,1	64,3	64,6
Afrika	9,0	9,9	14,1	16,2	16,3
Azija (isključujući Armeniju, Azerbajdžan, Kazahstan, Kirgistan, Tadžikistan, Turkmenistan i Uzbekistan)	29,3	28,1	32,3	41,8	43,8
Latinska Amerika i Karibi	6,0	5,8	6,1	7,0	5,9
Sjeverna Amerika	12,5	13,0	18,1	27,6	40,8
Oceanija	2,1	3,0	3,8	4,8	5,8
Europa (isključujući Bjelorusiju, Estoniju, Latviju, Litvu, Moldaviju, Rusku Federaciju i Ukrajinu)	14,0	18,7	22,2	26,3	32,8
SSSR	2,9	3,1	3,3	30,3	29,5

Razvidno je da je početkom dvadeset prvog stoljeća svaka tridesetpeta osoba na Zemlji međunarodni migrant. Uz nagli rast apsolutnog broja migranata u drugoj polovini dvadesetog stoljeća, to jest u trećem globalnom migracijskom valu, taj val znatno se razlikuje od prva dva s obzirom na motivacijsku pozadinu i smjerove migriranja.

Slika 1. — Broj migranata, s obzirom na destinaciju i kao postotak od ukupne populacije u Zapadnoj i Središnjoj Europi: top 10 destinacija u 2000., 2005. i 2010.

(Izvor: UN DESA, 2009.)

U odnosu prema prvom i drugom valu, koje je poglavito obilježavalo interkontinentalno migriranje prema Americi i Oceaniji, treći val obilježava migriranje iz nerazvijenih u razvijene zemlje (slika 1.). Zbog toga se znatno smanjio broj migranata iz Europe u tradicionalne useljeničke zemlje, a porastao je broj useljenika u zemlje Zapadne Europe i Sjeverne Amerike iz azijskih zemalja te Latinske Amerike i Kariba. Oceanija je zadržala snažan useljenički trend. S obzirom na relativan broj u tablici 1. primjećuje se znatan porast migranata između

1985. i 2000. što je prouzročeno raspadom komunizma i stvaranjem novih država na teritorijima nekih socijalističkih zemalja, posebice bivšeg SSSR-a, te pojačanim migriranjem s Istoka prema Zapadu ili unutar bivšeg SSSR-a i novim useljničkim zemljama; međutim, pokazuje se da će se u idućim desetljećima relativni udio migranata u odnosu prema svjetskoj populaciji ponovno stabilizirati i donekle smanjiti. Premda se relativni broj migranata u trećem globalnom migracijskom valu nije mijenjao u usporedbi s drugim valom, promijenjeni su znatno i motivacijska pozadina i efekti migracijskih procesa u zemljama prijma kao i u zemljama podrijetla. U trećem valu, naime, nije toliko dominantna ekonomska dimenzija jer su restriktivnije politike useljavanja omogućile useljavanje samo obrazovanim migrantima (tzv. *brain drain*), a niže kvalificiranima, koji su u »prvom globalnom stoljeću« bili dominantni, onemogućivale useljavanje. Pojavio se stoga, a i zbog političkih i gospodarskih prilika, u mnogim nerazvijenim zemljama, veći broj neregistriranih (ilegalnih) migranata (prema nekim procjenama nekoliko milijuna na godinu). Na složeniju situaciju u trećem valu, osim tih čimbenika, djelovala je i veća protočnost financijskoga kapitala i oblikovanje svjetskog tržišta robe i usluga. U takvu kontekstu na globalnoj razini, nacionalnim i socijalnim razinama, migracije su prouzročile mnoge procese, od kojih su neki djelovali pozitivno a neki negativno na gospodarsku, političku ili socijalnu situaciju u zemljama podrijetla i u zemljama prijma. Na globalnoj razini danas se najviše raspravljaju problemi akulturacije, asimilacije i diskriminacije migrantskih skupina, a na nacionalnim razinama, u zemljama prijma pojavljuju se i problemi povezani s ksenofobijom. Stoga je na globalnoj i nacionalnim razinama, danas, bavljenje kulturnim i socijalnim posljedicama migracija mnogo izraženije nego u drugom valu i izraženije nego bavljenje njihovim gospodarskim učincima. Modelom multikulturalizma koji prepoznaje etničke, rasne i kulturne razlike i promiče toleranciju različitosti u zemljama prijma, nastoji se zamijeniti ili potisnuti asimilacijski model koji, kao što je navedeno, proizvodi niz negativnih kulturnih i socijalnih učinaka. Drugim riječima, rasprave o nacionalnom i kulturnom identitetu migranata u zemljama prijma danas su prisutnije nego ikad prije jer je to povezano s globalizacijskim procesima u kojima istodobno sudjeluju mnoge zemlje podrijetla i zemlje prijma migranata. Time migranti, osim dosadašnje dominantne uloge glavnih aktera na tržištu radne snage, dobivaju novu socijalno i kulturno integrirajuću ulogu na svim razinama.

Prema Izvještaju Međunarodne organizacije za migracije iz 2010. danas je apsolutni broj međunarodnih migranata veći nego ikad iako je relativni broj stabilan (tablica 1.). Bude li populacija migranata rasla istim tempom kao posljednjih 20 godina, broj međunarodnih migranata u 2050. godini narast će na 405 milijuna.

Globalna ekonomska kriza usporila je emigraciju u mnogim dijelovima svijeta, ali nije potaknula značajnu povratničku migraciju. S ekonomskim oporavkom i porastom potrebe za novim radnim mjestima, većina stručnjaka smatra taj zastoj tek privremenim. Kako se očekuje da će se to dogoditi u razvijenijim zemljama, a u zemljama u razvoju predviđa se daljnja stagnacija zapošljavanja, razlike između više i manje razvijenih zemalja nužno će se povećavati.

Zahtjevi za migracijskom radnom snagom će se vjerojatno povećati u razvijenim dijelovima svijeta, iz različitih razloga — uključujući i odgovor na socijalne i ekonomske posljedice starenja populacije. Kao što se očekuje da će se povećati zamah povezan s migracijskim mrežama, s proširivanjem tih mreža u razmjeru i doseg, očekuje se i da će čimbenici koji uzrokuju migracije postajati sve utjecajni u međunarodnim migracijama te dalje generirati tzv. industriju migracija.

Iako je odnos između okolinskih promjena i migracija kompleksan i ostaje nepredvidljiv, očekuje se da će se broj migranata, osobito u manje razvijenim dijelovima svijeta, značajno povećati i kao rezultat okolinskih promjena.

Pažljivim upravljanjem migracijama može se bitno utjecati na gospodarski rast i inovacije u određitim zemljama te redukciju siromaštva i razvoj u siromašnijim zemljama; također, mogu se omogućiti ljudske slobode te pozitivni ishodi ljudskog razvoja za migrante i njihove obitelji. U isto vrijeme, sve veći pritisak za migriranjem, bilo zbog ekonomskih razloga ili izbjegavanja okolinskih promjena, daleko nadmašuje dostupnost pravnih mogućnosti da se to primjerno provede. Stoga će se nastaviti provjeravati i razvijati sposobnost država da upravljaju svojim granicama i pozabave se složenošću ilegalnih migracija.

U takvom općem kontekstu Ujedinjeni narodi putem Međunarodne organizacije za migracije rade na izgradnji kapaciteta (*capacity building*) za suočavanje i usmjeravanje navedenih međunarodnih migracijskih trendova u poželjnom smjeru. Izgradnja kapaciteta odnosi se na proces jačanja znanja, sposobnosti, vještina, resursa, struktura i procesa koje države i institucije trebaju kako bi postigle svoje ciljeve efikasno te kako bi se prilagodile na promjenu. To ne znači nužno stvaranje novih procesa i sustava. Može naime značiti uklanjanje zastarjelih, neprimjerenih ili neefikasnih sustava, povećanje efikasnosti i jačanje postojećih sustava te prijenos znanja i iskustva iz drugih nacionalnih sredina.

U kontekstu migracija, izgradnja potencijala kao ključne komponente uključuje: pravodobne i točnije podatke o migracijama i tržištu rada; pomoć u definiranju ciljeva i prioriteta politika na nacionalnim razinama, razvoj efikasnog i nepristranog pravnog okvira, koherentne administrativne strukture, mehanizme dogovaranja između vlada i drugih nacionalnih sudionika te međunarodnu suradnju.

Krajnji cilj migracijskog stvaranja kapaciteta jest olakšati razvoj humanih i uređenih politika koje reguliraju kretanje ljudi.

Odraz globalnih migracijskih trendova na Hrvatsku

Hrvati su sudjelovali u sva tri globalna migracijska vala kao dio europskih migracija na nove kontinente i unutar europskih migracija te tako dijelili sudbinu ostalih europskih naroda. No u sva tri vala Hrvati su, zbog niza povijesnih okolnosti, migrirali i poradi posebnih razloga.

U prvom migracijskom valu to se odnosi na migriranje (bijeg) Hrvata u okolne europske zemlje ili prisilno, u ropstvo u Tursku zbog turskih osvajanja hrvatskih povijesnih područja. Najdramatičnije razdoblje u prvom valu nastupilo je nakon bitaka na Krbavskom i Mohačkom polju (1493. odnosno 1527. godine) kada je Hrvatsku napustilo iz različitih razloga oko dvjesto tisuća ljudi, što je s obzirom na tadašnji ukupan broj stanovnika oko trećina hrvatskog pučanstva. Može se tek pretpostaviti kolika je to bila demografska i nacionalna katastrofa jer se to pučanstvo, bez obzira na to je li slijedilo »euromigracijska« gibanja ili je bježalo pred Turcima, može držati potpunim demografskim gubitkom. Naime, u okolnim zemljama, Italiji, Mađarskoj i Austriji te nekim udaljenijima, ima tek tragova toga velikog broja prognanih, a na američkom kontinentu nazočnost Hrvata može se pratiti tek kroz postignuća naših poznatih iseljenika, najčešće misionara (primjeri Paletina, Ratkaja, Konščaka, Kundeka...). Međutim, može se opravdano tvrditi da su svojim djelovanjem u novim sredinama oni znatno pridonosili njihovu gospodarskom i kulturnom prosperitetu, o čemu postoje pisani tragovi i svjedočanstva. Ti Hrvati i njihova postignuća su, naime, ostavili neprijeporan i trajan trag, na svjetskoj razini, o stoljetnoj hrvatskoj zapadnocivilizacijskoj povijesnoj i kulturnoj pripadnosti.

Hrvatska je s Europom dijelila sudbinu i u drugom valu, ponovno uz neke posebnosti. Motivacija za iseljavanje bila je pretežito ekonomska; taj val započeo je u drugoj polovini devetnaestog stoljeća, a glavnina hrvatske populacije iselila se nakon 1880. Važno je također napomenuti da se, sukladno iseljenicima iz drugih europskih zemalja, iseljavao radno i reprodukcijski najsposobniji dio hrvatskog pučanstva što je u Hrvatskoj, slično prvomu globalnom valu, ponovno izazvalo demografske i gospodarske gubitke koji se mogu ocijeniti katastrofalnima. Takvo stajalište potkrepljuju i činjenice koje se odnose na posebnost iseljavanja iz Hrvatske u tom valu. Naime, za razliku od većine europskih zemalja, posebice zapadnoeuropskih, iz kojih je iseljavanje znatno slabije tridesetih godina dvadesetog stoljeća, iz Hrvatske se istom žestinom nastavilo između dva svjetska rata, a znatan broj iselio se i povezano s Prvim svjetskim ratom. Uz taj

dio drugoga migracijskog vala iz Hrvatske, uz ekonomsku motiviranost, povezana je i politička motiviranost za iseljavanje, o čemu postoje brojni pisani tragovi u povijesnim, političkim i književnim tekstovima (npr. Radićevi i Matoševi tekstovi). Uglavnom prema većini postojećih, a nepreciznih procjena, iz Hrvatske se u valu od 1880. do Drugoga svjetskog rata iselilo oko pola milijuna ljudi. Većina je podrijetlom iz Dalmacije, s otoka te iz gorske Hrvatske, što je u migracijskoj literaturi poslije Drugoga svjetskog rata protumačeno stereotipom o »tradicionalnim migracijskim hrvatskim krajevima«, čime se zapravo prenaplaćivala ekonomska, a prikrivala nacionalna i politička dimenzija tog vala, kao i onog nakon Drugoga svjetskog rata.

Različito od prvog vala, o kojemu postoje malobrojni istraženi tragovi i pisana svjedočanstva, o drugom postoje mnogobrojni tragovi u hrvatskom iseljavištvu, o kojima se u Hrvatskoj više počelo pisati i raspravljati tek s hrvatskim osamostaljenjem. Na temelju dosadašnjih spoznaja može se tvrditi da je taj val, osim navedenih negativnih učinaka, proizveo i mnogo pozitivnih, od kojih su najvažniji oni koji se odnose na promicanje i očuvanje hrvatskoga nacionalnog i kulturnog identiteta u zemljama prijma, koje zapravo čine krug najrazvijenijih svjetskih zemalja.

Hrvatski migranti i u trećem globalnom valu sudjelovali su kao iseljenici, s različitim motivacijama iseljavanja te sukladno tome doživljavali različite sudbine. Za razliku od dva prethodna vala, u tom trećem, koji za Hrvatsku, također, ima sva obilježja demografske i socijalne katastrofe, glavni pravci migriranja bili su podijeljeni na preokooceanske i zapadnoeuropske, a motivi migriranja pretežito na političke, ekonomske ili pomiješane jedne i druge. Dok se smjerovi migriranja preklapaju s navedenom svjetskom situacijom prikazanom na slici 1., broj hrvatskih migranata i njihova motivacija za migriranjem imaju, uza sve sličnosti s globalnom migracijskom slikom, i niz posebnosti.

Na drugojugoslavenskoj razini i po apsolutnom i relativnom broju hrvatski iseljenici, nakon Drugog svjetskog rata, bili su umnogome najbrojniji kad ih se uspoređuje s iseljenicima iz drugih republika druge Jugoslavije, a posebice kad se Hrvatima iz Hrvatske pridodaju i Hrvati iz Bosne i Hercegovine kao pripadnici istoga nacionalnoga korpusa. Isto tako, u europskom kontekstu Hrvati su na samom vrhu, s nekoliko drugih naroda, prema relativnom broju iseljenika, u trećem globalnom valu, u zapadnoeuropske ili preokooceanske zemlje.

S obzirom na motivaciju, iseljavanje Hrvata može se na nacionalnoj razini podijeliti u tri posebna vala. Prvi je i u drugojugoslavenskom i svjetskom kontekstu hrvatska posebnost, povezan je s Drugim svjetskim ratom, motivacija je bila gotovo isključivo politička, a iseljavanje ilegalno. Bio je to, zapravo, bijeg pred pogibijom, nakon rata, kojoj su bile izložene stotine tisuća Hrvata zbog na-

cionalne pripadnosti, bez ikakve mogućnosti da se legalno brane i dokazuju svoju nevinost. Oni koji nisu uspjeli pobjeći, bili su žrtve besprimjernog zločina na prostoru bivše Jugoslavije, a i u europskom kontekstu nakon Drugog svjetskog rata.

Motivacija iseljenika u drugom hrvatskom valu slična je motivaciji iseljenika iz drugih europskih zemalja u razdoblju između 1965. i 1990., to jest bila je pretežito ekonomska. No kad se uzme u obzir da su se zbog ekonomskih razloga iz druge Jugoslavije najviše iseljavali Hrvati, iako su gospodarski potencijali Hrvatske u usporedbi s drugim republikama druge Jugoslavije bili najviši, da su se nakon Hrvatskog proljeća mnogi iselili isključivo zbog političkih razloga te da su Hrvati iz Bosne i Hercegovine bili relativno najbrojniji u toj republici, motivaciju nije moguće pripisati samo gospodarskim čimbenicima nego im je nužno pribrojiti i one političke, koje je kreirao sam jugoslavenski politički vrh.

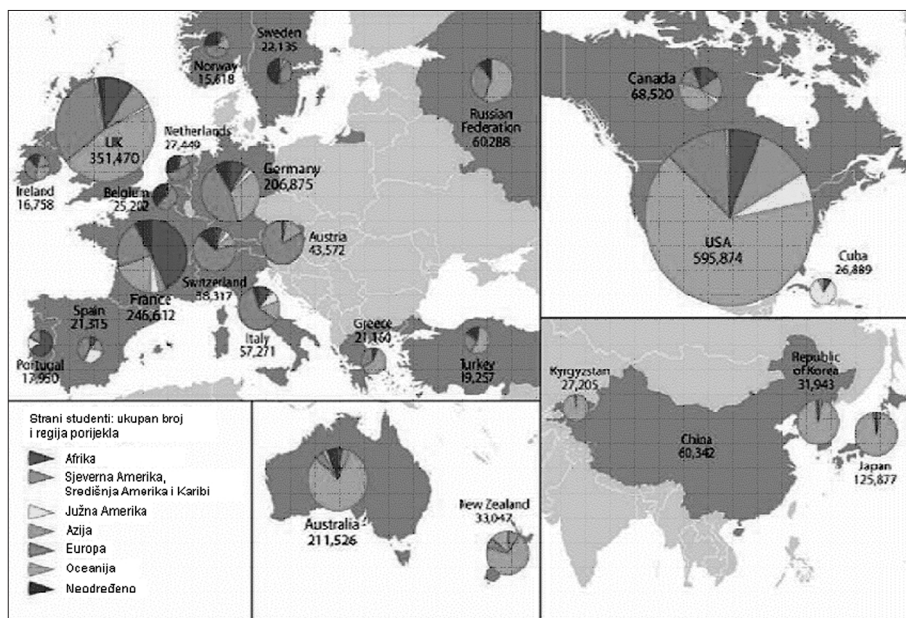
Treći val uslijedio je u procesu hrvatskog obrambenog rata za neovisnost i poslijeratnog stanja u kojemu se Republika Hrvatska našla. Taj treći val ponajprije obilježava činjenica da se prvi put znatnije iseljavalo iz neovisne hrvatske države, ali da se prvi put znatnije i useljavalo u Hrvatsku, premda su to pretežito bili Hrvati i Bošnjaci-Muslimani iz Bosne i Hercegovine. Motivacija za iseljavanje ima određenih sličnosti s trećim globalnim valom jer je jednim dijelom iseljavanje uvjetovano gospodarskom situacijom prouzročenom srpskom agresijom na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu ili nepravednim i neučinkovitim privatizacijskim modelom koji je naglo povećao broj nezaposlenih. U tom kontekstu hrvatska posebnost odnosi se na odlazak velikog broja mladih i obrazovanih, koji u novonastalim okolnostima nisu vidjeli brzu perspektivu zapošljavanja ili primjerenog školovanja. Tome je posebno pridonio velik broj prognanika iz Hrvatske i izbjeglica iz Bosne i Hercegovine. Kako je razvidno iz slike 2. Hrvatska slijedi proces karakterističan za nerazvijeni dio svijeta.

Suvremena hrvatska iseljenička slika pretežito je uvjetovana iseljavanjem u trećem i djelomično iseljavanjima u drugom globalnom migracijskom valu. Zapadnoeuropske zemlje u tom kontekstu, u drugom valu, bile su gotovo isključivo prolazne zemlje za konačna prekooceanska odredišta.

U trećem valu većina iseljenika zadržavala se u zapadnoeuropskim zemljama (najčešće u Njemačkoj, Italiji, Austriji, Švedskoj i Švicarskoj), a ostali su odlazili u prekooceanske zemlje (najčešće SAD, Australiju, Kanadu, Južnu Ameriku).

U Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar provedeno je krajem devedesetih istraživanje na uzorku iseljenika koji su se nakon 1990. vratili u Hrvatsku. Prema podacima iz tog istraživanja trećina je migrirala zbog političkih razloga, a dvije trećine zbog ekonomskih ili mješavine ekonomskih i političkih razloga. Politički

Slika 2. — Strani studenti u visokom obrazovanju, 2007.
(Prilagođeno prema: Institut za statistiku, UNESCO)

motivi, kao što je spomenuto, dominirali su u prvom hrvatskom poslijeratnom valu, a ekonomski šezdesetih do devedesetih godina. Valja napomenuti da je oko 60% iseljenika u tom valu Hrvatsku napustilo individualno (odlazak na tzv. privremeni rad) i da su im se obitelji masovnije pridruživale tek u drugoj polovini sedamdesetih godina kad je bilo razvidno da se odlazak na »privremeni rad« u velikoj većini pretvorio u trajno iseljavanje.

Danas Hrvatska opet dijeli migracijsku sudbinu s Europom. Kako je navedeno, prvi put u povijesti u Hrvatsku je imigrirao veći broj migranata, a iseljavanje u posljednjem desetljeću je bitno smanjeno u odnosu na razdoblja prve i druge Jugoslavije. Iako je takva situacija prouzročena ratom za neovisnost, s ulaskom u Europsku uniju Hrvatska se nužno suočava s novim oblicima useljavanja karakterističnim za Srednju i Zapadnu Europu. Stoga je izgradnja kapaciteta prema međunarodnim standardima i uključivanje u globalnu i europsku politiku koja se odnosi na kretanje ljudi obveza ove i svih budućih vlada. I prema Europi i prema hrvatskim iseljenicima i prema hrvatskom razvoju temeljenom na integraciji Hrvata u Hrvatskoj i izvan nje.